

SZEMLE

Bényei Miklós: Művelődési törekvések az erdélyi reformországgyűléseken. Debrecen, 2008. Erdély-történeti Alapítvány, 270 l.

„Magyarország nem ismeri Erdélyt.” – Vajon Kazinczy megállapítása a 19. század első negyedéből érvényes-e napjainkban is? Ha – méltán – füstölgünk azon, hogy a messzi távolból Budapest és Bukarest egybehangzása és felcserélhetősége a nemzeti azonosságtudatnak – mindkét nép számára – mennyi sérelmet szállít, nézünk önmagunkba: hányan tudnánk kapásból megmondani, hogy például Montevideo mely ország fővárosa, s Uruguay vagy Paraguay van-e közelebb az Egyenlítőhöz? Mit ér hát a számonkérés, ha nincs mögötte kölcsönösségre törekvő, biztos ismeret? E kérdések önmagukban hordozzák Bényei Miklós könyvének általános érdemét. De a többiét is, amelyek az Erdély-történeti Alapítvány gondozásában már megjelentek. A történelmi és falutörténeti monográfiáisorozatét, s főleg azokét a forráskiadványokét, amelyek a személyesség közvetlenségével érzékeltetik a 19. század elejének népi világképét. Mert be kell látni, hogy az olvasóközönség jelenkori Erdély-tudata főként az 1500–1700-as évekre, illetve az 1920 utáni évtizedekre terjed, személyes közelségben még a közelmúlt dekádjával, s a török utáni regeneráció, feléledés, főként pedig a reformkori társadalmi/politikai, művelődési és gazdasági viszonyai halványulnak el, többek között éppen a Magyar Királyság történelmi eseményei mögött.

Az első fejezetek kalauzul szolgálnak a szűk másfél évtizedes erdélyi reformkor művelődési

körülményeinek tárgyalásához. Feltárják az állami felépítéssel, a hatalmi ágakkal, az országgyűlési tanácskozásokkal kapcsolatos adottságokat, dokumentumokat, kitérnek az iskolarendszer intézményeire és résztvevőire, a tudományos élet, a művészetek gyakorlásának feltételeire, valamint összefoglalnak olyan fontos jelenségeket, mint a könyvkiadás, sajtó, cenzúra, illetve a művelődési intézmények irányítása és fenntartása. Bár a kötet magyar olvasóközönségnek, magyar nyelven íródott, szemlélete nem egyoldalú, sőt nagy erőssége integráló jellege: a bibliográfiájában szerepelő, imponáló mennyiségű – a szász és román elképzelésekre, törekvésekre is figyelő – szakirodalom teljes recepciója, felhasználása és beépítése. A szerző az igen gazdag forrásanyag s a korábbi feldolgozások segítségével mutatja be azokat a legfontosabb struktúrákat, amelyek az erdélyi művelődés kereteit az adott időszakban megszabták.

Az oktatási tannyelv és az anyanyelv tanításának, művelésének ügye az egyik legfontosabb kérdést vetette fel az erdélyi magyar reformerek számára is. A magyar nyelv közjogiul kedvezőbb állásban volt ugyan, mint a Magyar Királyságban, azonban jelentős számú német, román és más nyelven beszélő között kellett érvényesülnie. A nemzeti kultúra szempontjából mindig és mindenhol fontos az oktatás nyelve, ezért a nemzetiségek is nyilvánvalóan saját érdekeik erősítésére törekedtek az anyanyelvi (elemi) iskoláztatásban, míg a közép- és felsőfokú oktatás nyelve latin volt/maradt. Latinul íródtak a törvények és az országgyűlési feliratok is. A (magyar) anyanyelvi oktatás általános érvényességű

igénye tehát kettős következménnyel járt: egyfelől a magyar identitástudatot növelte, másfelől a nemzeti feszültségeket élte, s illúzió volt az a magyar elképzelés, hogy a magyar kultúra és a jogok kiterjesztése vonzóerőt gyakorol majd például a románságra.

Erdélyben ugyanis a 18. század végén, a 19. elején a magyarok/székelyek és a románok nyelvi/kulturális expanzióban, a szászok helyzetük megőrzésében voltak érdekeltek. A magyarság és a románság konfliktusának egyik legfontosabb összetevője a szülőfölddel kapcsolatos történelmi jog(szokás), illetve a változó népesség/lélekszám volt. Mindkettő erősítette a nemzeti érdekérvényesítést, időben visszafelé is legalizálta, és végső soron az eredet, azaz az első/korábbi birtokos kérdéskörébe torkollott. A társadalmi/gazdasági feltételek megmerevedését sem lehet csak személyes jó- vagy rossz tulajdonságoknak tulajdonítani, a metafizikai távlatokat egyik oldalról a nemzetföltés, másik oldalról a nemzeti azonosságtudat kezdetei adták. Az osztrák államvezetésnek persze nem volt érdeke egy állandósult nemzeti, kulturális, vallási frontvonal fenntartása, s általában a viszonyok kiegyensúlyozására törekedett, azonban a birodalom egysége, a hatalom megtartása érdekében, a Bécsből nézve egyaránt nemzetiségeknek számító nemzetek féken tartására mindig felhasználta az egymásnak feszülő nézetkülönbségeket is. És ebben nem tett különbséget a hosszú államisággal, illetve annak hiányával rendelkezők között. A bécsi uralkodókat ugyanis személyes lelkiismeretük elsősorban a saját, családi folyamatosságuk fenntartására, örökölt birtokaik megőrzésére irányuló akarat motiválta, nem a nyelvben, történelemben, szokásban eltérő nemzetek önképének megerősítése –, hiába éltek velük egy állam határain belül. Még leginkább az azonos nyelvet beszélő szászok kulturális támogatását mozdították elő. Természetes tehát, hogy az oktatás nyelvében minden együtt élő nemzetiség a saját pozíciójának megőrzésére, amennyiben pedig lehetséges volt, annak növelésére, kiterjesztésére igyekezett. A bécsi udvar törekvései e téren kétféleképp voltak: részben lépéseket tett egy

közvetítőnyelv bevezetésére, részben egyenrangú félként, ám bizonyos határok között tartva nem ellenezte a nemzeti nyelv(ek) korlátozott használatát sem. Amit azonban rajta kívül minden fél önmagában kevésnek érzett.

Milyen lehetőségek merülhettek fel ebben a szituációban az egymásra utalt nemzetiségek vezetői előtt? 1. Teljes elzárkózás, csak önerőre támaszkodó fejlődés, ami lehetőségként magában rejtette a nemzeti megerősödést, de az elgyengülést is. 2. Egymás nyelvének és kultúrájának legalább passzív ismerete, a nemzeti érdekek közelítése, amely azonban (realitásában soha nem tisztázott mértékben, feltételezhetően inkább félelemként, önbizalomhiányként) maga után vonhatta a nemzeti jelleg feloldódásának, megváltozásának elképzelését. 3. Valamilyen, az előző két felfogás között ingadozó, az összes résztvevők által még elfogadható középút, amit viszont a mindenhol megtermő szélsőségek könnyen meg tudtak akadályozni.

Ezek az adottságok mozgatták, irányították, befolyásolták az erdélyi reformok magyar és nem magyar szereplőinek indítékait, cselekedeteit. Figyelembevételükkel érthető meg például a külföldi protestáns egyetemek látogatásának tilalma, az osztrák egyetemek látogatásának ösztönzése. S bár ez a vallási és oktatási felfogás szerinti megkülönböztetés már az első reformországgyűlésen szerepelt, némi enyhülés csak a negyvenes évek elején következett be, míg aztán nem sokkal később a kérdés magától meg nem oldódott. Nem így a székely katonák gyermekeinek taníttatása, amelyre királyi válasz nem érkezett, s a probléma egészen 1848-ig fennállt. Az oktatás bevezető szakaszával viszont eleinte nem foglalkoztak az országgyűléseken, talán azért nem, mert az uralkodó a román népiskolák fejlesztését pártolta. A szerző részletesen kifejti Jósika Miklós és Wesselényi Miklós elképzeléseit – amelyekben a népoktatás általánosabb érvényű volt, mint a nemzeti elkülönülések –, a sajtóközlemények jelentőségét és a magyar közigazgatási egységekben (megyék és székek) kialakult álláspontokat. A népnevelés ügyét az 1842. évi tanácskozást tüzte napirendjére, az

erről szóló fejezet kimerítően ismerteti a javaslat ügykezelését.

A tanulás lehetősége mellett fontos követelmény volt az oktatás rendszerének korszerűsítése is. A Mária Terézia, II. József és II. Lipót alatt elkezdődött reformok I. Ferenc uralkodása alatt, az új európai államrend megszilárdulása után folytatásukat veszítették. A harmincas évek közepétől erőre kapó változásigények kezdeményezője Erdélyben a protestáns egyház volt, a reformok képviselőjére azonban csak a saját kebelén belül lezajlott pozícióharcok után kerülhetett sor. Az egyházon belüli és azon túlnyúló konfliktusok egyik fontos tétje az volt, hogy ki gyakorolja az oktatási átalakulás fölötti hatalmat, illetőleg maga a tanítási nyelv is vita tárgyává lett. Az országgyűlések a felvetődött problémák sokasága, s a megoldás nehézségei miatt nehezen reagáltak, csak az 1840-es évek elején születtek meg a közoktatási változtatásokat tartalmazó javaslatok. Ezeket a szerző behatóan tárgyalja, emellett azonban kitér a szászok autonómia-törekvéseire, valamint a román igényekre is. A tanítás, művelődés tartalma, nyelve, módszerei mellett hasonló fontossággal kerültek diétai napirendre intézményi kérdések is: az erdélyi egyetem, a felsőfokú és mezőgazdasági szakoktatás, az erdélyi magyar múzeum és tudományos akadémia, a színjátszás, valamint a színház alapítása, létrehozása, illetve működtetése. Mindezek a kezdeményezések a többnemzetiségű térben sokszoros szembenállásoknak voltak kitéve. A románok például létszámukhoz képest aránytalanul kevés iskolával rendelkeztek, s (bevett) nemzetté nyilvánításuktól a magyarok, a székelyek és a szászok egyaránt elzárkóztak. Utóbbiak viszont nem kívántak anyagilag hozzájárulni az erdélyi magyar múzeum és közművelődési intézmények fenntartásához. A vallási egyenlenségek egyik megnyilvánulási terepe a reformátusok autonómia igénye volt, amely egyfelől a sérthetlenségről, másfelől azonban a hatalomról, a hagyományt felváltani kívánó változások(ok) opponálásáról szólt. A politikai nézetkülönbségek mögött – mint mindenhol – Erdélyben is személyi ellenségeskedések álltak

(vagy azok is), amelyek egyaránt befolyásolták a rokon- és ellenszenvet, s nem kerültek el a kulturális, művelődési tevékenységeket sem. Látható, hogy sem az ellentétek, sem a szövetségek nem kizárólag nemzeti alapon keletkeztek, hiszen például a nemzeti és/vagy országos múzeum létesítése ügyében a konzervatív magyar, illetve a szász kifogások közel álltak egymáshoz. Mindezekben a tényezőkön túl általában ismeretlenek a hazai átlagolvasó előtt a nagy erdélyi gyűjtemények: a marosvásárhelyi Teleki Téka, a gyulafehérvári Batthyáneum és a nagyszebeni Bruckenthal Múzeum, ahogy a főnemesi felajánlások is; ezek közül részletesen Kemény József és Sámuel grófok adományának sorsa olvasható a kötetben. Az utolsó fejezet a polgári nyilvánosság fontos összetevőjét célul tűző, a sajtószabadság megteremtéséért, a cenzúra megszüntetéséért és a szabad véleménynyilvánítás jogának általánossá tételéért folytatott kezdeményezéseket foglalja össze, amelyek végpontján az utolsó rendi országgyűlésen az 1848-as magyarországi sajtószabályozás erdélyi kiterjesztését fogadták el.

Erdély, az Erdéllyel kapcsolatos történeti-művelődéstörténeti tárgyalások felvetnek egy általános módszertani kérdést is: hogyan lehet a többnemzetiségű országok, államok bármilyen vonatkozásával foglalkozni úgy, hogy a korabeli nemzeti/nemzetiségi konfliktusok ne kössék meg az utókor kezét, azaz ne váljon a tárgyalás részrehajlóvá, hanem legyen képes a partikularitások mellett a közöset, az egységet, a hasonló/azonos törekvéseket is meglátni –, feltéve, hogy volt valaha ilyesmi. A probléma még általánosabban így vetődik fel: lehet-e egyáltalán nemzet-történelmet írni, pontosabban a csak nemzetekre (egy nemzetre) figyelő, annak primátusát hangsúlyozó történetírás história-e egyáltalán? Persze minden történész személyes, nemzeti és még sok másféle előfeltevés mellett munkálkodik – ez nyilvánvaló –, amelyeknek azonban a beleértést, a megértést, a pártatlan szemléletet kellene erősíteniük az előbbieket ellentéte helyett.

Bényei Miklós ebben a munkájában nem csak a magyar/székely törekvések, célok, eszmék

országgyűlési megjelenését kíséri figyelemmel, hanem tekintetbe veszi a szász és román elképzeléseket is, – természetesen főként azok különbségeit. Egymással erősen keveredő népek kapcsolatában ugyanis kevés a politikai akarat, ha maguk, a polgárok ellenállnak a kapcsolatok humanizálásának, amely egymás elviselésétől egymás elfogadásáig, megbecsüléséig széles skálán lehetséges. Illúziók, jogos és alá nem támasztott félelmek, frusztrációk, idegenkedések nem specialitásai egy nemzet jellemző tulajdonságoknak. Éppen annak belátása, hogy ami másban látható, közöttünk is megvan, lehet a normalizált viszony megteremtésének első lépcsőfoka. Az önmagunkkal való szembenézés kötelessége. Ehhez nyújt segítséget Bényei Miklós könyve.

BUDA ATTILA

Balogh F. András: Studien zur deutschen Literatur Südosteuropas. Cluj-Napoca–Heidelberg, 2008. Presa Universitară Clujeană–Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 232 l. /Klausenburger Beiträge zur Germanistik. Schriftenreihe der Babeş–Bolyai Universität, Bd. 3./

A szerző német nyelvű tanulmánykötetében arra vállalkozik, hogy bepillantást nyújtson Dél-Kelet-Európa (a Bánság és Bukovina, de főként Erdély és a mai Magyarország) német nyelvű kisebbségi irodalmának történetébe. Láttatja a két nagy múltú kultúra határán létrejövő és mindkettő jegyeit magán hordozó irodalom műfaji-formai sokszínűségét, érinti a többségi kultúrára gyakorolt hatását is. A bevezetőben Balogh F. András a következőket írja: „die literarischen Produkte der deutschen Minderheitenliteraturen müssen vor der Folie der autochtonen deutschen Kulturtradition, der gesamtdeutschen Literaturentwicklung und der „lokalen“ Nationalliteraturen gelesen werden.” (A német kisebbségi irodalmak alkotásait egyidejűleg az autochton német kulturális hagyományok, az össznémet irodalom fejlődése és a „helyi” nemzeti irodal-

mak kontextusában kell vizsgálni. – BALOGH F. A.: *i. m.* 7., ford. S. S.) A német kultúrához való viszony érdekes aspektusa, hogy e regionális irodalmak az anyaországi kultúra bizonyos szeleteit tekintették modellértékűnek: az erdélyi szász a protestáns németet, a bukovinai a bécsit. A többségi társadalom az össznémet kultúra reprezentánsait látta a délkelet-európai német irodalmi alkotásokban és két- vagy többnyelvű szerzőikben, akik maguk is gyakran ekként definiálták műveiket.

Az első tanulmány a magyarországi német nyelvű irodalom történetének áttekintő bemutatása, tömör, közérthető nyelvezettel és stílussal. A szerző végigvezeti az olvasót a korai középkor első német nyelvű írásos emlékein, a magyar királyi udvarhoz kötődő literátusok fontosabb művein. Külön érdekességként említi a Sopronban élő bécsi Helene Kottannerin naplóját a 15. századból. Kitér a magyarországi német humanisták latin nyelvű munkáira, a reformáció korának pezsgő német kultúrájára, a protestáns városi kultúra megerősödésére Erdélyben, a Felvidéken, és Nyugat-Magyarországon. A német kisebbségi kultúra szempontjából jelentős szerzők, írások, személyiségek rövid bemutatása mellett a kötetből kirajzolódik a közösség nemzeti identitásának alakulása a történelmi események tükrében, egészen napjainkig.

Több tanulmány foglalkozik a 19. század meghatározó jelenségeivel, alakjaival. Így például lényegre törő összefoglalást olvashatunk az 1849-ben mártírhalált halt erdélyi szász lelkész és pedagógus, Stephan Ludwig Roth szerepéről a magyar kultúrában, alakjának ambivalens értékeléséről az irodalomban és a történettudományban. Teret kap a kötetben a magyarországi német publicisztika története. Egy tanulmány a *Pester Lloyd* történetével, kultúraközvetítő szerepével foglalkozik, de olvashatunk az 1848/49-es forradalom időszakának német nyelvű sajtójáról is. Ebben a periódusban a német kisebbség ambivalens viszonyulását jól példázzák az újságcikkek. Egyrészt megjelenik a reformok iránti igény, a forradalom ügyének támogatása részben a többségi társadalom nyomására (a „Nemzeti

dal” március 16-án már megjelent itthon németül), ugyanakkor a Habsburgok iránti lojalitás is, például a *Pester Zeitung*ban, amely aulikus attitűdű maradt a cenzúra felszámolása után is. A kötet a német kisebbségi irodalom sokoldalú bemutatására törekszik nemcsak időben, de a műnemek tekintetében is. Bemutatja a 18. század végi, 19. század eleji német nyelvű drámairodalmat éppúgy, mint Franz Liebhard vagy Franz Hodjak líráját, de számos prózai művet is görcső alá vesz.

A 20. század történelme átrajzolta a régió német kisebbségi irodalmának térképét. A bukovinai diaszpóra például teljesen megszűnt létezni a második világháború után. A múlt feldolgozása csak több évtizedes késéssel indult meg, a német kisebbségi irodalom csak a kommunizmus bukása körüli időszakban kezdhetett meg a szembenézést a náci bűnökkel. A „Migráció és perspektívaváltás” c. cikk a kilencvenes évek erdélyi szász prózájába enged bepillantást a társadalmi-kulturális átalakulás tükrében. Hans Bergel, Eginald Schlattner, Franz Hodjak, Richard Wagner és a Nobel-díjas Herta Müller műveinek elemzése kapcsán olyan témák kerülnek terítékre, amelyek napjaink kisebbségi létének sarokkövei: identitás, nyelv(ek)hez való viszony, az idegenség dimenziói – otthon élni menekülteként, valamint múlt és jelen a történelmi események perspektívájából.

A gondosan lábjegyzetelt és szépirodalmi idézetekkel színesített kötetben fontos elemzési szempont saját és idegen reprezentációja, és az identitáskonceptiók leírása a német kisebbségi irodalomban. Az interkulturalitást mindvégig szem előtt tartva vezet végig a szerző a régió német nyelvű irodalmának történetén, fejlődési tendenciáin a kulturális emlékezet tükrében, a narratív struktúrák átalakulásain a huszadik században. Rávilágít a jelenség egyediségére a magyar és német nemzeti irodalmakhoz képest, továbbá Kelet és Nyugat összefonódására Délkelet-Európában. Jó szívvel ajánlható a tanulmánykötet minden, a téma iránt érdeklődőnek.

SIMON SAROLTA

Egenhoff, Uta: Berufsschriftstellertum und Journalismus in der frühen Neuzeit. Eberhard Werner Happs Relationes Curiosae im Medienverbund des 17. Jahrhunderts. Presse und Geschichte – Neue Beiträge. Hrsg. Holger BÖNING, Michael NAGEL und Johannes WEBER. Bremen, 2008. 476 l. /Presse und Geschichte, Band 33./

A könyv forrásául Eberhard Werner Happel által szerkesztett folyóirat szolgál, melynek címe: Grösste Denkwürdigkeiten der Welt oder so genannte Relationes Curiosae. Worinnen dargestellt und nach dem Proberstein der Vernunft examiniert werden. Die vornehmste Physicalis, mathematis, historische und andere Merkwürdige Seltamheiten. Welche an unseren sichtbaren Himmel in und unter der Erden, und im Meer jemahlen zu finden oder zu sehen gewesen und sich begeben haben. A címben az „értelem próbaköve”, a sokféle tudományág – fizika, matematika, történelem – említése a felvilágosodás légkörét idézheti számunkra. A könyv hátsó borítóján egy rovarról készült metszet látható mikroszkóp alatti felbontásban, amely szimbolikusan fejezi ki a kornak azt az igényét, hogy elemeire szedjék a körülöttük lévő valóságot, és megismerjék annak részleteit.

A könyv címe az írói-újságírói mesterség, a 17. századi médiapiac említésével Egenhoff társadalom- és kommunikációtörténeti nézőpontjára hívja fel a figyelmet. Korábban a szakirodalom a *Relationes Curiosae*-t elsősorban esztétikorténeti oldalról vizsgálta, Gerhard Dünnhaupt szerint barokk kuriozitások gyűjteménye, míg Holger Böning a felvilágosodás folyóiratának látta. Egenhoff szerint ennél a szempontnál lényegesebb annak a sajtótörténeti pillanatnak a megragadása, valamint annak társadalmi kontextusának felvázolása, hogy miért jelenhetett meg a 17. század végén egy tudomány-népszerűsítő, ismeretterjesztő folyóirat. A szerző számára Happel kiadványa az információs társadalom kialakulásának kutatásához biztosít jó terepet, vagyis egy olyan társadalom kezdetét vizsgálja, amelyet egyre nagyobb mértékben

a médiaesemények irányítanak, amelynek működését, gondolkodásmódját a média befolyásolja.

Happel a barokk irodalom képviselőjeként kanonizálódott, a kor közízlésének megfelelő szépirodalmi művek alkotójaként szokás számon tartani, ugyanakkor számos sajtóterméknek is ő volt a kiadója (*Kern-Chronika, Türkscher Staats- und Kriegsberichts, Ausländische Potentaten Kriegs- und Staats-Beschreibung*). Egenhoff mint az újságírást kenyérkereső foglalkozásként üző szakemberre tekint, aki Thomas von Wieringgel együtt a piaci igényeknek megfelelően, kiadta a 17. század legnépszerűbb folyóiratát. A *Relationes Curiosae* előszava szerint, Happel olvasóját elvezeti az égbe, hogy a legapróbb atomokat is szemlélhesse, de a földön is bemutatja a természet csodáit, szembeötlő a természettudományok iránti nagy érdeklődése, technikai újdonságok, fizikai találmányok leírását közli, ugyanakkor sokrétű témái idegen népek szokásainak, életmódjának, múltbeli eseményeknek a tárgyalását felölelik, és megjelennek a kor hagyományos beszédtemái is ördögökről, varázslókról, csapásokról és csodajelekről. Célközönségének tekintette a mindig valami újra kíváncsi olvasót, aki szívesen tölt negyedórát újságolvasással, legyen akár fiatal vagy idős, képzett vagy képzetlen, nő vagy férfi.

A könyv 1–4. fejezete a szakirodalom áttekintése és Egenhoff téziseinek megfogalmazása, az 5–6. fejezet az előzmények, míg 7–9. fejezet a hatások oldaláról vizsgálja meg a folyóiratot, a vizsgálat eredményeit a 10–11. fejezetek összegzik.

Az 1. fejezet az elméleti kereteket vázolja fel. A folyóirat megjelenése (1686–1690) a középkor irracionális alapokon nyugvó világmagyarázata és a felvilágosodás tényeken, megfigyeléseken, kutatásokon alapuló magyarázó modelljei közötti átmeneti időbe esett. Egenhoff rámutat arra, hogy az ész századának előfeltétele egyfajta intellektuális és esztétikai nívó megszületése, az, hogy az olvasás ne csak hasznos ismeretek gyűjtésének a terepe legyen, hanem szó-rakozásból végzett tevékenység, megmutatja egy érdekességeket felvonultató lap példáján,

hogy miként született meg a társadalomban az igény a művelődésre. Kulcsszerepet tulajdonít a ‘curiosus’ szó jelentésének: a középkor ‘egyedi, meghökkentő, csodás’ értelmezése fokozatosan átalakult, az érdeklődő, kíváncsi olvasó és szöveg egymásrahatásának eredményeként, a *Relationes Curiosae* azért is izgalmas kutatási terület, mert nincs meg az a kritériumrendszer, hogy mitől is érdekes valami, így a folyóirat sikeres működése lenyomata a társadalmi érdeklődésnek.

Egenhoff kommunikációtörténeti megközelítésének kulcsfogalma a ‘Medienverbund’ ‘médiatársulás’, amely a különféle médiák összefonódását, az egyes médiák egymásra gyakorolt hatását jelöli, rámutatva arra, hogy adott kiadvány szerepe, jelentősége csak a piacon fellelhető többi kiadvány viszonyrendszerében, a kor olvasási szokásainak figyelembevételével ragadható meg. A fogalom már Marshall McLuhannal és Böningnél is megjelent, a sajtópiacon szegmensei közötti összefüggésekre helyezve a hangsúlyt, Egenhoff azonban tágabb kontextusba helyezi, a sajtó mellett a könyvpiacot is vizsgálódási körébe vonja. A 2. fejezetben a *Relationes Curiosae*-t a sajtópiacon viszonyrendszerében vizsgálja meg, felhívja a figyelmet arra, hogy nem a folyóiratok egymás közötti vonatkozásai a lényegesek, hanem ezeknek a viszonya az újsághoz. A 17. század elején megszülető újság a század végére szűkszavú, csak tényekre koncentráló, hatalmas információtömeget hozott létre. Egenhoff célja, hogy ennek hatására a médiapiacra jelentkező újabb igényeket, és azok megvalósulását feltárja.

A 3. fejezetben a kor irodalmi termését veszi szemügyre, célja, hogy feltérképezze a piac egészét, melyből a kor olvasóközönsége választhatott. A kor legnépszerűbb kiadványait, szerzőit (pl. Georg Philipp Harsdörffer, Erasmus Francisci, Caspar Titius) számba véve sokféle műfajjal találkozhatunk: prédikációk, példázatgyűjtemények, vallási traktátusok mellett tudományos igényű írt memorabiliumok, promptuariumok is előfordulnak. A beszélgetésjátékok, a dialógusok, a tréfás történetek Egenhoff szerint kiemelten fontosak, ugyanis miközben a barokk

korszak a nevelés, a használni tudás szempontját tűzte zászlajára, ezek a formák mutatják e cél szórakoztató módon való megvalósítását, a kor jellemzőjét, az ismeretelsajátítás és szórakoztatás egységét. Egenhoff a könyvpiacot a kor gondolkodásának megfelelően igyekszik rekonstruálni, a napjainkra jellemző, társadalom-, természettudományokat, szépirodalmat elkülönítő kategóriarendszer helyett kulcsszavak, toposzok vizsgálata által. Ez az időszak még a kompilációs irodalom ideje, az eredetiség igényének megszületése előtt vagyunk még, a kor felfogásában az új mű más-más forrásokból összeszedett, ügyesen elrendezett alkotás, megszületése a korábbi auktorok gondolatainak tiszteletén alapul, fontosnak tartják minél több citátum alkalmazását, ezért terjedtek el a 'loci communes'-ek, hogy adott toposzhoz, kulcsszóhoz kötődően összegyűjtsék a fontosabb gondolatokat. Egenhoff a korszak könyvpiacának lényegi jellemzőjének tartja, hogy a főlió alakú könyvek helyett az olcsóbb, könnyebben forgatható zsebkönyvek tért hódítanak.

Mindezek alapján, 2 fő tézist fogalmaz meg (4. fejezet): 1. Noha a *Relationes Curiosae* a kompilációs irodalomban gyökerezik, mind tematikáját, mind alapvető szövegalkotó eljárását tekintve, de természettudományos cikkek beemelésével, az előadásmód helyenkénti megváltoztatásával (ábrák, képek megjelentetésével) tetten érhető a megváltozott szemléletmód: a kompilációs irodalom egyedi, csodás, meghökkentő történeteit itt érdekes, tudományos magyarázatot is igénylő eseményekként mondja el. 2. Ennek a szemléletmódváltásnak a motorja a napi sajtó. Egenhoff kiemeli, hogy a „könyvnyomatás forradalma” konzerválta csak a korábbi kulturális viszonyokat, prédikációs kötetek, bibliák, liturgikus művek kiadására került sor, a periodikus sajtó megjelenését tekinti a fejlődés indikátorának, szerinte a könyvnyomatás ekkortól vált a modern szellemiség közvetítésének eszközévé. Az újságok, a hírlevelek megjelenése kinevelt egy olyan közönséget, amely mindig valami informatív, aktuálisat vár, újabb és újabb témákra, politikai és természettudományos újdonságokra kíváncsi. A napisajtó által generált információtömeg új

sajtóterméket hívott létre, így rölapok, röpiratok jelentek meg, hogy magyarázzák, háttérinformációval lássák el az újságok rövid híreit. Ennek a változásnak a hatása lesz *Relationes Curiosae* mint folyóirat megjelenése is, Happel és Wiering felfedezte azt a médiapiacra megjelenő igényt, hogy a közönség szórakoztató módon értesülhessen tényszerű információkról.

A megfogalmazott téziseket rendkívül alapos, forrásközpontú elemzés követi (5. fejezet). Az elemzés olvasását izgalmassá teszi, s egyúttal nehezíti is, a rendkívül nagyszámú és hosszan idézett forrás szerepeltetése. Ennek háttérében az a szerzői megfontolás áll, hogy felhívja a figyelmet a folyóiratszövegek és a korszak irodalmának szoros kapcsolatára, ezen irodalmi kötődés megértéséhez, igazolásához előfeltételnek tekinti a pontos idézeteket. A vizsgálat során alapkérdése, hogy melyek azok a szövegek, amelyekből Happel másol; illetve milyen változtatásokat eszközöl annak érdekében, hogy a források az új szemlélemódot tükrözzhessék. A vizsgálathoz olyan, a kompilációs irodalomból ismert példákat, motívumokat emel ki, amelyek egyszerre csodásak, és lehetőséget teremtenek orvosi, biológiai, természettudományos ismeretek kifejezésére.

Ördögök, kísértő lények tűnnek fel a *Relationes Curiosae* lapjain, de míg a prédikációkban, ájtatossági irodalomban ezek isteni jelként, büntetésként szerepeltek, Egenhoff rámutat, hogy Happelnél morális funkció nélkül jelentek meg. Ugyanakkor ezen ismert történetek újbóli elmondása mellett Happel összegyűjtötte és kivonatolta a mágiával kapcsolatos tudományos vitákat, hiszen a mágia korszak természettudósainak is komoly fejlődést okozott. Jellemző, Athenodoro filozófus történetét a házában kísértő csonttá aszott, szakállas, lebilincseltséggel illusztrálva közölte.

Történelemszemléletével kapcsolatban az egyik előszóban megfogalmazta, hogy törekszik az egyedi események korhű értékelésére. Ennek jelentőségéhez Egenhoff felidézi, hogy a történelem értelmezése a 18. századig a „historia est magistra vitae” koncepciójában gyö-

kerezett, akkoriban kezdték felismerni, hogy a társadalmi struktúra változásával az egyes példák érvényüket veszíthetik. Happel az eseményeket a krónikákat jellemző tényközlések mellett már a politikai helyzetet a háttérben meghúzódó tényezőkkel együtt mutatta be, de a történelmi ismereteket nem rendszerben tárgyalta. Egenhoff szerint látnunk kell, hogy Happel módszere a krónikaírókéval azonos, de ő már új médiából, az újságból válogathatott információkat az események leírásához, így folyamatosan figyelt a kortárs eseményekre, és ennek függvényében kalauzolta olvasóját Kínába, Afrikába vagy Magyarországra. Ugyanakkor fontos kiemelni Happel írói tudatosságát, az egyes történetek megfogalmazásánál a teatralitás megjelenítésre való törekvését.

Az időjárási események, természeti csapások a krónikákban, kalendáriumokban a kortárs események előrejelzői, az isteni intelem kifejezői voltak, de Happel ezek mellett természettudományos ismereteket (Caspar Schott, Athanasius Kircher) közölve magyarázati modellt kínált fel az olvasó számára.

Az újkorban megélnéknélkül természettudományos érdeklődésen belül az orvostudomány kiemelt szerepet kapott, a nélkülözhetetlen ismeret közérthető formában való megjelenítése különösen széles érdeklődésre számíthatott. Happel leírásaiban archaikus elemek, mondai hagyományok (akasztott ember felgyógyulásának, a halott nő szülése, büntetésből 366 gyereket szülő nő) keverednek a tárgyyszerű leírásokkal, dokumentált orvosi ismeretekkel, ugyanakkor praktikus tanácsok hiányoznak. A csodaúszók bemutatása lehetőséget teremtett számára a víz alatti világ leírására, de kételkedését fejezte ki az orvosi-biológiai ismeretanyag iránt. A kor színvonalán magas, már-már tudományos művek igényességével közölt részek a mikroszkópot és a légnomást bemutató cikkek.

A folyóiratban közölt metszetek a szöveghez hasonlóan az információ- és tudásközvetítés eszközei, valamint a figyelmet irányítják, a világra való rácsodálkozásra hívják meg az olvasókat. Happel a pontos ábrázolások (légnomás, nap- és holdfázisok, mikroszkóp – Abb. 17.) mellett

fantasztikus ábrákat is közölt (tengeri szörny püspöksüveggel – Abb. 21.), ugyanazon a metszeten szerepeltette a tengerből sellőt kimentő hajóskapitány mitikus alakját és a kéz csontszerkezetét mutató ábrát (Abb. 24., 25.).

A korabeli szövegekhez képest rendkívül nagy újdonság a statisztika alkalmazása. Az angol John Gaunt az 1592-es pestis idejétől kezdve vezette heti rendszerességgel a városi, illetve országos demográfiai adatokat. Noha Gaunt eredményei a német viszonyokra nem alkalmazhatók, ugyanakkor ezeknek a felvétele *Relationes Curiosae*-ba korszakos jelentőségű, ugyanis ezek értékelése egy teljesen más irányú gondolkodásrendszerben képzelhető csak el, csodajelek helyett matematikai alapokon nyugvó prognózis készítésére adva lehetőséget.

A 6. fejezetben Egenhoff aláhúzza annak a jelentőségét, hogy a felvetett témák révén a korszak gondolkodásmódja rekonstruálhatóvá vált: kétféle világról való gondolkodási modell egyszerre rögzített, egyfelől az objektív ismereteket nélkülöző, egyes példákat magyarázati modellül használó elképzeléseket, másfelől pedig az informatív szövegek révén, az egyes események pontos magyarázatát, az okokat kereső elvet. Áthagyományozódott történetek elmesélésével, új ismeretek bevonásával, új média nyújtotta lehetőség kihasználásával, szórakoztató módon terjesztett ismereteket.

Az indulásakor az aktualitás, periodicitás, univerzalitás és publicitás jelszavával megjelenő újságok piacát 150 évvel később „Kávéházi csevej, beszélgetőórák és szemlélődő tudás” című fejezetben tekinti át Egenhoff (7. fejezet). A *Götter-Both Mercurius* történelmi-politikai lapként a napi eseményekre reflektált, az ezekhez kötődő politikai-gazdasági háttérrel vázolta fel. A *Die Ruh-Stunden* című kiadványt tematikai sokféleség jellemezte, útleírások, orvosi, biológia ismeretek, technikai újítások egyaránt helyet kaptak benne, megfigyelhető a tragédiák, szerencsétlenségek iránti érdeklődés, valamint szívesen közölt tréfás történeteket, anekdotákat. Egenhoff szerint ezekben a kiadványokban az újság eredeti ismervei már nyomokban is csak alig-alig mutathatók ki, új közös jellemzőjük viszont az

előadásmód, közérthetően, szórakoztatóan, szerepjáték, kitalált beszélgetés formájában igyekeztek a közölt ismereteket az olvasóközönségnek eljuttatni. Ugyanakkor látnunk kell azt, hogy ez a forma lényegi elem, hiszen a gondolatok és elképzelések szabad ütköztetése fontos része az új attitűd kialakításának.

8–9. fejezet a *Relationes Curiosae* későbbi korokra gyakorolt hatását vizsgálja. A 18. század folyamán ugrásszerűen növekedett meg a kiadott folyóiratok száma, és szakosodás ment végbe, szakfolyóiratok, morális hetilapok, ismeretterjesztő folyóiratok jelentek meg. Több, 18. századi kiadvány címe hirdette „curiosus” jelzőt, ezek – Egenhoff szerint – Happel művének népszerűségét húzzák alá. Ugyanakkor rámutat arra, ezekben a mitikus történetmondás már egyre kevésbé jelent meg, a tárgyyszerű leírások, a racionális magyarázatok váltak mind fontosabbá. Az enciklopédikus gyűjtőszemle a 18. században kiteljesedett, a tudás sokrétősége miatt univerzális tudás átadására már nem voltak alkalmasak a folyóiratok, így *Relationes Curiosae* folytatásai tulajdonképpen a szakfolyóiratok. Majd Egenhoff összeveti a *Relationes Curiosae*-t az 1820-as évektől, főként Angliában nagy népszerűségnek örvendő morális hetilapokkal. Hasonlóság köztük, hogy egyik sem akart tudós ismereteket átadni, ennek megfelelően célközönségük is hasonló, a latinul nem tudó, nem képzett értelmiségi. De míg Happel nemtől, kortól, társadalmi státustól függetlenül minden kíváncsi érdeklődőt célközönségének tekintett, a morális hetilapok a városi közönséget szólítják meg, és céljuk magatartásformák befolyásolása.

Egenhoff rámutat arra, hogy a 18. századi folyóiratokból eltűnt a Happel által áthagyományozott anyag, látszólag teljesen marginális szerepre került, a tudományos életnek már nem volt szüksége mitikus elemekkel átitatott ismeretekre, felesleges adattá vált. Egenhoff 19. századi példák idézésével igyekszik bizonyítani, hogy 18. századi szerepvesztésük nem jelentett eltűnést, hanem csak ezek a történetek viszlatértek eredeti közegükbe, házi körben mesélték őket. A Grimm testvérek a mesékkel és a mondai hagyománnyal tudományos tevékenység

keretében foglalkoztak, metapozícióból tekintettek rá, nem mint információközvetítő anyagra, hanem mint forrásra tekintettek, a néphit, a babonák megismeréséhez használták fel. Ebből a szóbeli, mitikus jelentéstartalmakkal átitatott hagyományból kerültek vissza ezek a történetek újra a 19. századi költészet eszköztárába, motívumkészletébe. Egenhoff Goethe *A korintuszi menyasszony* című művének elemzése nyomán igazolja Goethe forrása és Happel kiadványa közötti kapcsolatot. Majd a későbarokk ponyvairodalomban felbukkanó szellemtörténetek, titkos tudás könyve, égi lények és Happel művének szellemisége közti kapcsolatra mutat rá.

A 10–11. fejezetek a korábban felvázoltak összefüggéseire irányítják a figyelmet. Egenhoff hangsúlyozza a társadalmi igény–rendelkezésre álló média–kulturális változás közti szoros kapcsolatot, interaktív modellben, egymást gerjesztő folyamatként képzelel el a változást. A tudás forradalmáról beszél, hosszú távú hatásként kiemeli, hogy a megnövekedett számú, szakfolyóiratok, szakkönyvek iránt érdeklődő olvasóközönség tudásának növekedését, differenciálódását hozta magával. Ennek következménye lett az olvasási szokások megváltozása, a korábbi ún. intenzív szövegolvasás, vagyis bizonyos szövegeket rendszeresen újraolvasó magatartás helyett az ún. extenzív, gyors, lendületes, felületes lapozgatással, böngészéssel jellemezhető, bizonyos információt kereső olvasásmód lesz jellemző.

A könyv a „Presse und Geschichte” sorozat részeként jelent meg, mely célul tűzte ki, hogy a sajtótörténeti kutatásokat az általános kommunikációtörténeti kutatások keretében társadalomtörténeti irányultsággal dolgozzák fel. A kutatások kettős karakterűek, az okokra és a hatásokra egyaránt figyelmet fordítanak, a produkció, recepció és hatásrendszer hármasságát csakis az adott kor társadalomtörténeti képének feltérképezésével vélik elvégezhetőnek. Jelen kiadvány is ezen szempontok széles körű érvényesítéséről tanúskodik. A *Relationes Curiosae*-t vizsgálva, egyfelől feltárja a lehetséges előzményeket, korábbi kiadványokat, és kitekintést nyújt a 18. századra is, ugyanakkor

középpontjában az a kérdés áll, hogy mi az a társadalmi kontextus, amely ott és akkor elősegítette ennek a folyóiratnak a megszületését. Míg az előzmények feltárásánál a minden lehetőséget áttekintő szemléletet érvényesíti a szerző, a hatások elemzésénél már nem mindig igazolja meggyőző erővel, hogy a későbbi felbukknás Happel kiadványának, és nem valamilyen más forrásnak a következménye. Tudatosan vallja az egyes nézőpontok közötti interaktivitást, ily módon néha önisméltésbe keveredik.

HORVÁTH HAJNALKA

Knapp Éva–Tüskés Gábor: Sedes musarum. Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkor Magyarországon. Debrecen, 2009. Debreceni Egyetemi Kiadó, 460 l. /Csokonai Könyvtár 44./

Hol is tanyáznak a múzsák? Sokhelyütt, de Magyarországon is, hiszen a kötet címével választott szókapcsolat erre vonatkozik. Örömközzünk, hogy a 18. századi német szerző, Hieronymus Gundling is így látta, akitől az idézet származik: Magyarország „Sedes Musarum, sive eruditionis”. Annál is inkább érdemes hangsúlyozni e megállapítás fontosságát, mert kulturális elmaradottságunk hangoztatása a régiségben nemcsak a korabeli nyugat-európai irodalomban vált toposszá, hanem a legutóbbi időkig még a modern kutatás számára is jelentős része feltáratlan volt mindazoknak az értékeknek, amelyek az elmarasztaló közhelyet cáfolhatnák. A Knapp Éva–Tüskés Gábor szerzőpáros kötete a magyarországi latinság megismeréséhez járul hozzá jelentős eredményekkel.

Jóllehet az összegyűjtött írások korábban már elszórtan megjelentek, a munka összességében mégis jóval több, mint tematikus alapon csoportokba rendezett tanulmányok másodközlése. Előszavukban a szerzők szerényen így fogalmaznak: „Fő célunk a kötettel az, hogy hozzájáruljunk a magyarországi neolatin irodalmiság majdan megrajzolandó összképéhez, s megvilágítsuk ezen irodalom eddig rejtett

kapcsolatait a nemzetközi tendenciákkal és az anyanyelvű irodalommal. [...] A szövegeket az új kontextusnak megfelelően továbbgondoltuk, helyenként átfogalmaztuk és kiegészítettük az újabb eredményekkel. Törekedtünk a tartalmi és stílusbeli egység létrehozására, valamint arra, hogy a következetes kutatói magatartás gondolatilag is összefüggővé tegye az írásokat.” (8, 12.)

A kitűzött célt több szinten is sikerült megvalósítani. Az egyes irodalom- és művelődéstörténeti adalékok mintaszerű feldolgozása mellett a magyarországi latinság kutatásának módszertani alapelvei is kirajzolódnak, mind a feladatok világos megfogalmazásából, mind a rendre bemutatott részeredmények sorozatából. Ez azért is különösen jelentős, mert megteremtí a kereteket a további vizsgálódásokhoz. Az utóbbi évtizedekben megélnék hazai neolatin stúdiumok hozadéka „a majdan megrajzolandó összképben” az e kötetben megvalósított, példaadó rendszer alapján szerveződhet következetesen felépített egészé.

A munka három fő részre oszlik. Három-három tanulmány szerepel a „Tudománytörténet” és az „Irodalomelmélet” címmel összefoglalt nagyobb egységekben, majd „Neolatin és nemzeti nyelvű irodalom” cím alatt hat dolgozat tárgyal részletesebben egy-egy területet. Az első írás a nemzetközi és magyar tudománytörténeti előzményekhez kapcsolódva, azoknak tanulságait hasznosítva a mai kutatás feladatainak elvi, módszertani kérdéseit tisztázza, célkitűzéseit meghatározva kínál biztos alapot a további munkához. A nagyszabású programadó tanulmány után két dolgozat mutatja be részletesebben a régiség tudománytörténetének egy-egy szeletét. A neolatin filológia és irodalomtörténet-írás előzményének tekinthetők többek között az igényes szövegkiadások, írókatalógusok, könyvjegyzékek, írói lexikonok, történeti-kronológiai áttekintések. A Janus-filológiához csatlakozva négy epigramma 18. századi kiadás-történetének homályos pontjai tisztázódnak.

A tudománytörténeti alapvetéshez és az elmúlt korok filológiai gyakorlatából szemelgető példaanyaghoz logikusan kapcsolódnak a második fő rész tanulmányai. Ma már természetes-

nek tartjuk, hogy a régiségben keletkezett szövegek vizsgálatánál figyelembe kell vennünk azokat a teóriákat, amelyek a korabeli irodalomelméletet alkották. A követelményrendszer meghatározásai, az összefoglaló kézikönyvek vagy elszórt megjegyzések alapján rekonstruálhatjuk a mindenkori elvárásokat, az elméleti útmutatások kapcsolatát az irodalmi gyakorlattal. Jacob Mansen recepciójának bemutatása sok mindent megmagyaráz nemcsak a 17–18. század, de még a klasszicizmus és a romantika korának irodalmi és képzőművészeti jelenségeiből is. A magyar kritikátörténet számára különösen jelentős a mind ez idáig jobbra ismeretlen 18. századi szerzők, Csete István, Gyalogi János és Deményi László nyelv- és irodalomelméleti munkásságának kimerítő értékelése.

A kötet harmadik részének tanulmányai mind időben, mind műfajokban és tematikában széles skálát fognak át a kora újkor művelődéstörténetéből, különös tekintettel latin és nemzeti nyelvre, magyar és európai irodalom összefüggéseire. Zsámboky János és Geffrey Whitney emblemaköltészetének összehasonlítása során fény derül a humanizmus korának imitációs és adaptációs gyakorlatára. Jacob Balde költeményeiben megjelennek a magyar történelem fontos epizódjai a török háborúk korából; magyarországi hatásának bizonyítékai között első helyen Csokonai *Batrachomyomachiája* említhető, a 19. században több művét magyarra fordították. Gyöngyösi István *Rózsakoszorújának* forrása egy latin munka, amelynek szerzőjét eddig csak E. S.-ként ismertük. A keletkezés körülményeinek alapos felderítése veti fel annak lehetőségét, hogy a minta szerzője a 17. században tevékenykedő Elias Schiller, II. Ferdinánd gyermekeinek nevelője. A magyar történelem eseményei ismét előkerülnek a német jezsuita iskoladrámákkal kapcsolatban. A Szent István-tól I. József-ig terjedő időszakból merített témák színpadra állítása során felbukkannak többek között a nemzeti sztereotípiák és jelképek, a nemzetsors toposzai. Mindezek beható elemzéséből bontakozik ki a nemzeti önértelmezés, a más nemzetekről alkotott kép megannyi fontos kérdése, mégpedig nemcsak politikai és felekezeti,

hanem retorikai és poétikai összefüggésekben is. Ugyancsak a magyar történelem értelmezéséhez kapcsolódnak a 18. századi Bonfini- és Istvánffy-recepció tanulságai. Orosz Ferenc pálos szerzetes válogatása, szövegkiadásai és a hozzájuk fűzött magyarázatok pontosan tükrözik a kiadó történelem- és nemzetszemléletét, politikai meggyőződését. Ugyanakkor kritika-történeti szempontból is jelentős Orosz elméleti felkészültsége, a retorikai előírások tudatos alkalmazása. A kötet utolsó tanulmánya egy máriacelli mirákulumoskönyvnek a 18. század közepén három kötetben megjelent magyar fordítását vizsgálja. A latin eredeti és a magyar változat összevetéséből kibontakoznak a fordító, Imreh Imre írói érdemei, melyek alapján megállapítható, hogy a munkát „érdemes számon tartani a XVII. századi latin forrásra visszanyúló magyar nyelvű egyházi próza figyelemre méltó teljesítményei között.” (406.)

A kötet egésze igazolja, amit a Knapp Éva–Tüskés Gábor szerzőpárosról régóta tudni lehet: akribiájuk messze meghaladja a filológusok átlagos pontosságát, alaposságát. Jelen munkájuk is példamutató abban a tekintetben, hogyan lehet egy-egy téma feldolgozása során a legapróbb részleteket is figyelembe véve a végső következtetésekig eljutni. A mindenre kiterjedő összefüggéseket kutatva szívós elszántsággal és imponáló szakmai felkészültséggel sorolják fegyvelmezett rendbe az adatokat, vonatkozzanak azok ismert vagy eddig ismeretlen primér forrásokra, szakirodalmi megállapításokra, életrajzi tényekre, műfaji sajátosságokra, mentalitás- vagy irodalomtörténeti tudnivalókra. A gondolatmenet felépítése minden esetben logikusan vezet végig az olvasót az egymásra épülő eredmények láncolatán. És ha esetleg egy-egy rész végére elsüllyednénk az adatok tengerében, a szerzők gondoskodnak mentőövről: az adott irodalomtörténeti állítás lényegét többnyire az „Összegezés” című zárófejezet (119, 236, 299, 339, 392.) vagy legalább egy „Összegezve megállapítható” (82.) vagy „Összegezve megállapíthatjuk” (271.) kezdetű utolsó bekezdés foglalja össze.

Mindezek alapján tehát összegezve megállapíthatjuk, a Gundling-idézetnek a kötet címé-

be nem emelt részét is felhasználva: a „Sedes eruditionis” nemcsak a 18. századi Magyarországra, hanem a Knapp Éva–Tüskés Gábor szerzőpáros műhelyére is bizvást alkalmazható.

BARTÓK ISTVÁN

Bostoën, Karel: Hart voor Leiden. Jan van Hout (1542–1609), stadssecretaris, dichter en vernieuwer. Hilversum, 2009. Uitgeverij Verloren, 128 l.

A kora újkori irodalom és történelem híres eseményeit és kiemelkedő alakjait bemutató „Zeven Provinciën Reeks” fogalomnak számít Hollandiában. Az 1990-ben indított sorozat legújabb, immár 28. kötete a 16. század második felének és a 17. század első évtizedének Leidenébe kalauzolja el az olvasót. Németalföld történelmének e páratlanul izgalmas időszakában a város olyan neves humanistáknak adott hosszabb-rövidebb ideig otthont, mint idősebb Janus Dousa és Justus Lipsius. Hozzájuk hasonlóan sokoldalú, bár kevésbé ismert tehetség volt a mindkettőjükkel baráti kapcsolatot ápoló Jan van Hout (1542–1609), akit Leiden vezetésében betöltött magas tisztsége mellett aktív szervezőként és termékeny költőként tart számon a holland szakirodalom.

A leideni katolikus családba született Van Hout kitarító szorgalommal küzdötte fel magát a város magisztrátusába. A teret hódító reformáció, sok kortársához hasonlóan, rá is nagy hatással volt, aminek következményeit saját bőrén volt kénytelen tapasztalni, kálvinista nézetei miatt ugyanis 1569-ben száműzetésbe kényszerült. A korábban megjelent Van Hout-tanulmányok egyik vitákat kiváltó pontja volt ez az 1573-ig tartó időszak. Bostoën levéltári kutatásai kizárják a több múlt századi irodalomtörténetész által hangoztatott, de valójában minden valós alapot nélkülöző, hosszabb emdeni tartózkodás lehetőségét. Valószínűbbnek tűnik a mai Belgium területén fekvő, felesége jómódú szüleinek otthont adó Zoutleeuw városa. A szerző elképzelhetőnek tartja, hogy az összes bevételi

forrását elvesztő Van Hout, akinek a könyvek és a könyvnyomtatás iránti szeretete közismert volt, a közeli Leuven vagy Antwerpen valamelyik nyomdájában kereste kenyerét. A nyolcvanéves háború (1568–1648) megváltoztatta erőviszonyoknak köszönhetően Van Hout 1573 folyamán visszatérhetett szülővárosába. Régi hivatalát ugyan visszakapta, ám megpróbáltatásai ezzel nem értek véget. A spanyol csapatok 1573–1574 között két ízben is megpróbálták elfoglalni Leident, alaposan megszorogatva a kiehéztetett lakosságot. A könyv ezzel foglalkozó, „Beleg en ontzet van Leiden” című fejezete élethű képet fest a hosszú ostromállapotról, valamint a védelmi munkálatokat irányító Van Hout belső vívódásairól és az általa foganatosított gyakorlatias intézkedésekről.

Francisco de Valdez seregének dicstelen elvonulása mellett Leiden 16. századi történetének másik legfontosabb eseménye az északi tartományok első egyetemének alapítása volt 1575-ben. Ennek a holland-magyar kulturális kapcsolatokra gyakorolt hatását nem szükséges hangsúlyoznunk. Önmagáért beszél az a tény, hogy a 17–18. század folyamán több száz magyar diák jegyezte be nevét az egyetemi matrikulába. Van Hout fontos szerepet játszott az intézmény alapításának előkészítésében, majd fennállásának első évtizedeiben annak irányításában. A városháza pincéjében üzemelő, jórészt saját költségén megvásárolt nyomdát önzetlenül az egyetem szolgálatába állította. A holland nemzeti bibliográfiában (*Short Title Catalogue Netherlands*) mind a mai napig megtaláljuk néhány ott készült nyomtatvány leírását és lelőhelyét. Van Hout jól látta, hogy a város akadémiaja hosszú távon nem lehet életképes magasan képzett nyomdászok, valamint jól felszerelt nyomdák nélkül. Sokat tett azért, hogy Willem Silvius, majd annak 1580-ban bekövetkezett halála után Christoffel Plantin Leidenben telepedjen le. Szívügyének tekintette az egyetemi téka létrehozását, ő gondoskodott megfelelő épületről és a könyvállományt adományokkal gazdagította. Részben Van Hout nevéhez fűződik továbbá a Rendek Kollégiumának (Statencollege) megszervezése is. A kollégiumnak, ahol az 1592-től felvételt

nyert teológus hallgatók ösztöndíjban és teljes ellátásban részesültek, a 18. században magyar lakói is voltak. A szerző nem hallgatja el a sikertörténet árnyoldalait sem. Részletesen elemzi egyebek mellett az 1594-es diáklázadást, aminek kirobbanásában Van Hout személye fontos szerepet játszott. Az egyetem törvényeit megszegőkkel szemben javasolt, spártaian szigorú intézkedéseit a diákság nem vette jó néven. A halálos áldozatot is követelő lázongást ugyan sikerült megfékezni, de a csalódott Van Hout ezt követően egyre kevesebbet törődött az akadémia ügyes-bajos dolgaival. Bostoent az összehátérhetetlen, Dousa által csak félkegyelműnek nevezett Hermannus Rennecherus példájával ugyanakkor azt is jól illusztrálja, hogy a diákok mellett a professzorok között is akadtak mások életét megkeserítő, furcsa alakok.

A várossal és az egyetemmel kapcsolatos teendői mellett Van Hout költőként és fordítóként is hallatott magáról. Sajnos csak kevés nyomtatott vagy kéziratot anyaga maradt fenn, de néhány kortársa, így Dousa és Lipsius munkáiból és leveleiből kiderül, hogy életműve jelentős volt. Fordításai közül ki kell emelni Plautus-törredékeit, Michel de Montaigne *De la modération* című esszéjének holland változatát és a Janus Secundus-féle *Basiát*, amit Dousával közösen ültették át anyanyelvükre. Megőrzött szonettjeinek és epigrammáinak elemzése alapján Bostoent arra a következtetésre jut, hogy Van Hout a versmérték, a versforma és a nemzeti nyelv használata tekintetében a holland költők között újtónak számított. Hogy Van Hout a költészetet nem csak művelte, hanem támogatta is, bizonyítja Dousa híres *Nova Poematája*. E Leidenben megjelent verseskötet címlapján olvasható, hogy a kiadást – „Impensis Ioannis Hauteni” – maga Van Hout finanszírozta.

A versek kapcsán szót kell ejtenünk Bostoent könyvének egyik legizgalmasabb és szó szerint legszínesebb fejezetéről. A kora újkori emlékkönyvek művelődéstörténeti jelentősége vitán felül áll. A bennük található bejegyzések segítségével kiegészíthetjük a tulajdonosról meglévő, gyakran hiányos ismereteinket. Az utókor nagy szerencséjére Van Hout albuma, az

1577–1583 között vezetett *Vrunt-bouc*, sértetlenül vészelte át az elmúlt évszázadok hányat-tatásait, sőt néhány éve faksimile kiadása is elkészült. Ez tartalmazza az 1570-es évek második felében rendszeresen összejáró, Van Hout, Dousa és Lipsius köré szerveződő társaság tagjainak latin és holland nyelvű költeményei mellett többek között a nyomdász Christoffel Plantin, a humanista Dirck Volkertssoon Coornhert, az amszterdami költő Roemer Visscher és a Leideni Egyetem első beiratkozott diákja, Dirck van Leeuwen bejegyzéseit. Van Hout maga is írt mások emlékkönyvébe, verseit jelenlegi ismereteink szerint hét album őrzi, melyek közül terjedelmét, rajzait és címereit tekintve kétségtelenül Dousaé a legimpozánsabb. Bostoent a *Vrunt-bouc* mellett ez utóbbira is kitér, részletesen elemzve Van Hout 1575. december 2-án kelt „Vrunt-schap” című költeményét, valamint az ahhoz készített díszes ábrát.

Bár több forrás is tudósít arról, hogy Van Hout a kor humanistáihoz hasonlóan jelentős magánkönyvtárral rendelkezett, az állomány összetételéről csak hiányos ismereteink vannak. A 17–18. századi Hollandiában előszeretettel nyomtatott aukciós katalógusok sokat elárulnak egy adott téka köteteiről. A könyvtörténészek nagy bánatára e nyilvános árverésekre készült, kis füzetecskéket összegyűjtő adatbázis, a *Book Sales Catalogues of the Dutch Republic 1599–1800* nem tartalmazza Van Hout katalógusát. Ex librise és egyéb bejegyzései alapján könyvtárának szétszóródott köteteiből Hollandiában és a Dél-afrikai Köztársaságban néhányat időközben sikerült azonosítani. Ízelítőül álljon itt a Marcus Valerius Martialis-féle *Epigrammaton* 1568-as antwerpeni kiadása. A Plantin-nyomdában megjelent munkát Zsámboky János holland barátja, Hadrianus Junius rendezte sajtó alá. A Leideni Egyetemi Könyvtár példányának címlapján olvasható bejegyzésben az áll, hogy a könyv Dousa ajándékaként került Van Hout tulajdonába – „Janus Duza Nordovix Jano Houteno S[uo] D[onum] D[edit]” –, aki azt, mint írja – „et ipse Lipsio” – később maga adta tovább Lipsiusnak.

A *Hart voor Leiden* előszava szerint Karel Bostoent egy igényes és modern Jan van Hout-

életrajz megírására törekedett, de nyugodtan kijelenthetjük, hogy munkája annál jóval többet nyújt. A végeredmény egy olyan gazdagon illusztrált, Van Hout élete és munkássága mellett sok egyéb érdekes eseményt és személyt bemutató mű, amit a hazai kutatók is használnak forgathatnak.

EREDICS PÉTER

Farkas Ferenc: A jázsági nyomdák krónikája, 1867–1949. Bp.–Jászberény, 2010. Jászok Egyesülete–Városi Könyvtár és Információs Központ, 594 l.

A Jázság könyvészete. Szerk. GULYÁS ERZSÉBET. 2., bőv. átdolg. kiad. Jászberény, 2008. Jászok Egyesülete–Városi Könyvtár és Információs Központ, 630 l.

A 19. század utolsó évtizedeiben és a 20. első felében élte virágkorát Magyarországon a helytörténeti kutatás, jeles specialistákkal, illetve a nagytörténelemből átránduló historikusokkal, öntudatot teremtve és adva egy-egy, valamilyen szempontból összetartozó, a nagyobb, nemzeti egységen belül helyi sajátosságokat is őrző kisebb közösségeknek. E művek vonzóerejét főként olvasóik nagy részének személyes érintettsége adta: noha tárgykörük szűkebb földrajzi területre koncentráltak, ám azt komplex módon, nem csupán a szigorúan vett országos vagy országhatárokon átnyúló eseménytörténet szempontjai szerint vizsgálhatták, hanem kitérhettek a szaktudomány partikulárisabb, de az adott, a fókuszba vont települések életét, sorsát jelentősen befolyásoló folyamatokra, körülményekre, személyekre is. Ezáltal részben megteremtették befogadói bázisukat, másfelől viszont példatárul szolgáltak a nagyobb látószögű vizsgálódásokhoz, még akkor is, ha esetleg az irodalomjegyzékek tételei közül kimaradtak. E kisleptékű megközelítés a második világháború után, a nagyszabású átalakítások és újjáépítések, a társadalom homogenizálásának kísérlete közben háttérbe szorult, s csak a nyolcvanas évek végétől vált ismét lehetővé a civil kezdeményezések közösségteremtő szerepének, múltfelidéző

és -megismerő tevékenységének feléledése. A helytörténet tárgyszemlélete és módszere bizonyos pontokon találkozhat a mikrotörténelem alapvetéseivel, amelynek egyik feltevése szerint az általános társadalmi jelenségek zártabb embercsoportok történelmében is érvényesülhetnek. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy egyetlen nemzet, vagy ország történelme sem írható meg a helyi érvényességű politikai, gazdasági, társadalmi, művelődési események, viszonyok ismerete nélkül. Az elkülönülő jelenségek vizsgálata egyfelől abban nyeri el az értelmét, amiben tükrözi az általános folyamatokat, változásokat, másfelől pedig abban, amiben opponálja. Az elkerülhetetlen fejlődés, a nagy átalakulások, amelyek a világot mozgatják, a szokásokat jobban őrző társadalmi és földrajzi egységekben nemegyszer felfordulásnak, hagyománytagadásnak látszanak, legalábbis kezdetben. A helyi vonatkozásokra vetődő figyelem többek között rávilágíthat a kezdeti elutasítás felszívódására, megváltozására, vagy megerősödésére – az ott érvényesülő körülmények függvényében.

A magyarországi, magyar nyelvű vidéki sajtó- és nyomdatörténet jócskán szegélyezett még fehér foltokkal. (Arról csak érintőlegesen lehet egy mondatot szólni itt, hogy ráadásul az első világháború után más országok területére került kis és nagyobb városok nyomdaiparának feltárása milyen nehézségekbe ütközik.) Különösen a kiegyezés utáni időszak mostoha e tekintetben, amit csak részben magyaráz a nyomdatermékek és az előállító helyek hirtelen növekedése. Egy-két nagyobb fővárosi nyomdavállalat, kiadó, vidéki nyomda története önálló munkaként az érdeklődők rendelkezésére áll ugyan, s a szakirodalmi bibliográfia évről évre mutatja, hogy a helyi sokszorosító intézetek feldolgozása is folyamatos, de mindez mégis inkább csak a jéghegy csúcsát jelenti. Éppen ezért örömmel kell fogadni minden munkát, amelyik nem a nagyvárosi viszonyok feltárását tűzi ki célul.

A Jázság nevével körülírható földrajzi terület a 13. században az Alföld nyugati részére települt népcsoportról kapta a nevét. Történelmének egyedi sajátosságai: az önkéntes, közadakozásból létrejött megváltás, majd az 1876-ig

fennállt autonómia lakóinak öntudatát és ösztartozását erősítette, közösségalkító tényezővé vált, ami az elmúlt két évtizedben újjáéledt. A nagyobb egységen belüli egyediségeket felmutatni kívánó törekvésnek jelentős állomását jelenti az itt tárgyalt két kötet: egy helytörténeti bibliográfia bővített, második kiadása s a régió nyomdászati bemutató kiadvány; mindkettő a fontos kézikönyvek sorát szaporítja. Terjedelmük, adatgazdagságuk tiszteletet érdemel, részben egymás kiegészítéseként használhatók, s fontos új ismereteket tartalmaznak mind a területen belüliek, mind az „idegenek” számára.

Farkas Ferenc nyomdatörténetének egyik fontos tanulsága, hogy a Jászságból más fénytörésben látszik a világ, mint Budapestről. Míg a fővárosban a nagy újság- és lapkiadó vállalatok uralták a piacot, s figyelembe vehették célközönségként az ország teljes lakosságát, addig a jászsági nyomdák tulajdonosai sokkal kisebb felvevőpiacra számíthattak csupán. Ennek következtében árucikkeik között a könyvjellegű dokumentumok száma elenyésző volt, folyamatos működésüket a legkülönbébb közigazgatási és ügyviteli nyomtatványok, iskolai értesítők, vallásos iratok kiadásai biztosították. Ez a kényszer különben még a jelentős, tipográfiai és könyvművészeti szempontból is kiemelkedő kiadványokat közreadó vidéki nyomdáknál – mint a Kner vagy Tevan – is fennállt, s mondhatni, hogy az efemer nyomdai áruk országos privilegizálása tette lehetővé az említettek bibliofil könyveinek megjelenését. A nagy budapesti kiadóvállalatokon belül az előállítási munkafázisok elkülönültek egymástól, míg a vidéki nyomdák éppen csak, hogy meghaladták a szerzőt, nyomdászt és kereskedőt egy személyben, egy üzemben egyesítő működést. Az iparosodás folyamatában sokkal kezdetlegesebb szinten rekedtek meg, ami a tőkehiány jelenlétére és a hitel hiányára utal. Zavartalan tevékenységük éppen ezért a nagy vállalatokénál differenciálatlanabb volt, hiszen a nyomdászaton kívül sokféle bevételre volt még szükségük, többek között kőszeti munkákat vállaltak, terjesztették saját és idegen nyomdák kiadványait, extrém esetekben saját bort, savanyúságot kí-

náltak –, mint Imrik József jászapáti nyomdászata. E vidéki műhelyek nem egy esetben családi vállalkozásként működtek, ahogy például a jászberényi Pesti nyomda, amelyet egymás után a férj, a feleség, majd az államosítás előtt a leánygyermek vezetett. Ezzel szemben a nagy kiadóvállalatok alkalmazottjai, tulajdonosai csak a legritkább esetben álltak rokoni kapcsolatban egymással. A jászsági nyomdák létszáma néhány főből állt, s egy-egy tanuló vagy kisegítő munkaerő felvétele általában jelentős anyagi megterhelést jelentett; csak a viszonylag biztos üzletmenet és a kiegyensúlyozott fejlődést sejtető jövő tette lehetővé számukra az utánpótlás betanítását. Nem beszélve arról a működést, a kiadványok formai és tartalmi jellegét igen erősen befolyásoló tényezőtől, hogy Magyarországon is élesen elvált egymástól a városi és a vidéki kultúra, ami – bár nem okvetlenül a településnagyság jelentette a választóvonalat – egymás mellett párhuzamosan létező, teljes önállóságú civilizációs különbségekben mutatkozott meg; ezek egyike volt a nyomdászati tevékenység: működtetőivel, munkafolyamatával és végtermékeivel. Viszont kis- és nagyvállalat együttes sorsára utal az 1949-es államosítás, amely elől sem itt, sem ott nem lehetett kibújni. Ez az erőszakos beavatkozás, amelynek következtében az állami nyomdák ingyen eszközparkhoz jutottak, múlhatatlan sebet ejtett az egykori tulajdonosokban, néha még utódaikban is. Ráadásul a vidéki nyomdák gazdái nem is különböztek oly nagyon vásárlóiktól, sem életvitelben, sem anyagi lehetőségekben, hogy kapitalistáknak nevezhették volna őket –, legfeljebb ideológiai túlzással.

Feltétlenül említeni kell, hogy e munka alapját közösségi gyűjtés vetette meg, s kiindulásként támaszkodni lehetett Arató Antal helyi sajtótörténeti disszertációjára is. De természetesen a szerző érdemei is elévülhetetlenek a monográfia létrejöttében, és a napvilágra került nyomtatványok, más, újabban előkerült tételekkel egyetemben a helytörténeti bibliográfia anyagát is bővített, második kiadással gazdagították. A feltárt, felhasznált kiadványok túlnyomó része egylevelű aprónyomtatvány: ügyviteli és közigazgatási nyomtatványok, hosszabb-rövidebb ideig

érvényben lévő helyi szabályzatok, a gazdasági működést regisztráló kisipari, esetleg üzemi beszámolók, cselédkönyvek és egyéb igazolványok, az emberi élet állomásaihoz kapcsolódó űrlapok: születési, házassági, halotti bizonyítványok, házassági értesítők, helyi ünnepekre szóló meghívók, vagy alkalmi kulturális események megörökítései, mint például a jászberényi múzeum megnyitóján tartott ünnepi beszéd. Ezek nyomdai jelentősége legfőképp abban állt, hogy állandó munkát biztosítottak. Tipográfiajuknak kialakult hagyománya, szokása volt, amely részben az egész országban érvényesült, ennek következtében gyorsan és kevés szellemi ráfordítással lehetett ezeket előállítani. Melléjük sorakoztak az évente megjelentetett oktatási nyomtatványok, a középfokú és középiskolák évkönyvei, értesítői, a diákok bizonyítványai. Ugyancsak folyamatos elfoglaltságot adtak a különféle vallásos és hitbuzgalmi nyomtatványok, amelyek kiadásának megvoltak ugyan az országos előjogokkal rendelkező intézményei, de azért – ahogy az illusztrációk mutatják – a jászszági hívek sem maradtak ellátatlanul.

Az ügyviteli nyomtatványok és a vallásos, illetve oktatási kiadványok mellett folyamatos bevételt jelentettek a nyomdáknak a különféle napi- és hetilapok is, ezek presztízserőke azonban az előzőeknél sokkal többet nyomott a latban. Kétszeresen fontos volt tehát, hogy egy-egy nyomdatulajdonos saját maga által előállított, esetleg szerkesztett lappal bírjon. A szerző részletesen, kiadókra, szerkesztőkre, fontos közleményekre tekintően ismerteti a helyi kiadványokat, némi speciális szempont, a hirdetések tartalmának és tipográfiájának középpontba emelésével. Mindez így a helyi sajtótörténet egyik fejezete is lehetne. Feltétlenül említeni kell az igen gazdag illusztrációs anyagot, amely világosan mutatja, hogy az önálló értékkel bíró kötetek, illetve aprónyomtatványok egyaránt a hagyományos tipográfiát, a historizáló és legfeljebb a szecessziós stílus jegyeit alkalmazták, szemben az ekkor már másfelé haladó nagyvárosi könyvtervezéssel és nyomdászattal.

A tárgyalt időszakban készült a helyi nyomdáknak néhány szépirodalmi mű is, s terjedel-

mesebb könyv úgyszintén, amelyek magától értetődően a nemzeti bibliográfia önálló tételeit jelentik. Ezek közül említésre érdemes a Szalay István által nyomott kétnyelvű Vergilius-részlet, s Lippay Lajos jászberényi gimnáziumtörténete és jászalsószentgyörgyi templomtörténete, utóbbi Brünauer Adolf nyomdájában készült. Kubicza János nyomta az egyik legterjedelmesebb könyvet, címe: *Makula nélkül való tükör*. Ez a kiadvány helyi népszerűséget ért el, hiszen terjedelmes volta ellenére később még másik két nyomdász is kiadta. Különös érdekességük Kiss János 1919-es plakátjai, szövegük, betűkészletük, tipográfiájuk egyaránt elüt a korábban alkalmazott szokásoktól. Tudományos érdeklődésre tarthatnak számot Móczár László és Kaszab Zoltán entomológusok munkái, s vallás és természet találkozására utal az a jászárokszállási, 1924-ben készült füzetke, amely három éneket tartalmaz. Az első füzér Jézus szentséges szívének tiszteletére született, a második könyörgő ének az Egek Urához sáskajárás idején, a harmadik pedig Sarlós Boldogasszony napi, aratási áldást kér. És magától értetődik, hogy helyi szerzők verseskötetei, antológiái ugyancsak színesítették az önálló kiadványok sorát. A működési ismeretek azonban a tárgyaltnál nagyobb mennyiséget sejtetnek, s a napvilágra kerültek sorában pedig vannak olyan dokumentumok, amelyeknek csak a fedőlapja ismert, esetleg csupán másolata jutott el a feldolgozóig. Az adatvesztés tehát nem csupán a regionális nyomdákra, tulajdonosaik életére, hanem a munkáik egy (nem megbecsülhető) részére is kiterjed.

A legtöbb, legjelentősebb nyomda a régió középpontjában, Jászberényben volt. De hosszabb-rövidebb ideig Jászapáti, Jászárokszállás, Jászladány és Jászfényszaru is rendelkezett helyben működő üzemmel. A különböző műhelyek nem egy esetben párhuzamosan, ugyanazokban az években működtek, s nyilvánvalóan gazdasági versenyben álltak egymással. Mindez az igények jelenlétére utal, a munkát kísérő nehézségek ellenben a pénzügyi szűkösséget mutatják, ám figyelembe kell venni az említett konkurenciát s esetleg a személyes adaptáció hiányát is. Az egyes nyomdák tárgyalása azo-

nos struktúrát követ. Az adott fejezet elején a tulajdonossal kapcsolatos legfontosabb életrajzi adatok olvashatók – ha köztudottak, esetleg egy-két fényképpel mellékelve. Ezt követik időrendben a nyomdatermékek ismertetései, külön hangsúlyozottan a kiadott napi- és hetilapokra. Utóbbiak részletessége felér a helyi sajtótörténet egyik fejezetével. A Jászság természetesen soha nem volt élesen elkülönült terület az Alföldön, utak nyíltak innen a megyeszékhely, Szolnok felé, ahogyan Eger, Gyöngyös, Budapest és más városok alkották azt a nagyobb környezetet, amellyel a helyi iparosok működése kölcsönhatásban állt.

A kötet értékét számottevően emeli a már említett kiváló illusztrációs anyag, s a több szempontú, részletes mutatórendszer.

Tulajdonképpen nem is lehet pontosan meghatározni, hogy egy földrajzi egység megismertetésében minnek van fontosabb, elsődleges szerepe: a feltáró és összegző monográfiáknak-e, avagy a lehetséges teljességre törekvő, az aktuális és retrospektív irodalmat rendező és közreadó helytörténeti bibliográfiáknak? De akár ezt, akár azt helyezük előbbre, egymásra hatásuk nyilvánvaló, s ideális esetben egyszerre, vagy időben nagyon közel kell(ene) készülniük, párhuzamosan, esetleg szerzőikben is teljesen vagy részben közösen. Ez az optimális egybeesés, kölcsönhatás figyelhető meg a már említett munka és Gulyás Erzsébet jászsági könyvésze között. Az immár második kiadásban megjelent bibliográfia tartalmi és formai jellemzőit szerkesztője az előszóban foglalja össze, amelyben a gyűjtőkör jellemzőit is megadja. Ebben ésszerű elhatárolás, a szóródó anyagról való lemondás tapasztalható. A feltárás csak az önálló kiadványokat veszi figyelembe. Az újonnan közölt anyag nagyságát mutatja így is, hogy a 2002-ben közreadott első kiadás 231 oldalra terjedt, míg ez majdnem háromszorosára, 630-ra bővült, úgy, hogy a korábbiiban olvasható, nem releváns tételek itt elmaradtak. Mint már a nyomdatörténet is mutatta, igen terjedelmes a vallási és oktatási tételek száma, s imponáló az önálló sajtótermékek sorozata. Az egyes tételek annotáltak, amennyiben a jászsági vonatkozásokat rögzí-

tik, illetve analitikusok többkötetes, többszerzős művek (például évkönyvek) esetében. Ez nagy keresési könnyebbséget ad a Jászság kutatói számára, amit a sok szempontú mutatórendszer is elősegít. A besorolási rend tematikus, ezen belül a megjelenés időrendjét követi. Az egész szerkezetet tekintve látható, hogy a tételek adják a rendszert és nem fordítva. De azért tartalmi/besorolási nehézségek adódnak, amit például az 525. tételszámú 1944-es földrajzi zsebkönyv mutat, amely a „Szociológia, szociográfia” fejezet egyik tétele; igaz, a jelzett részlete talán ide is tartozhat. És a forráshoz való hozzáférés nehézségét mutatja a 634. számú tétel, amely a *Tudományos Gyűjteménynek* a „Magyar Hírmondó” című sorozatban megjelent, 1985-ös válogatását rögzíti. Ez a rekord valójában átlépi az önálló művek feltárására vonatkozó megszorítást, hiszen egy sajtótermékről van szó, bár annak kötetbe foglalt, megszürt írásairól, s ebben az értelemben az idézett hely valóban önálló. De ha már, akkor mégis jobb lett volna az eredetit megnézni, hátha akad még ott több jászsági tárgyú írás is. Persze ez a megoldás még nagyobb sebet ütött volna a szerkesztési elven. Mindez arra mutat, hogy nem doktrinák, hanem a minél több és pontosabb hely megadása vezette az összeállítót, aki ennek érdekében bizonyos ellentmondásokat is vállalt. Felvetődik esetleg, hogy ha a *Gesta Hungarorum* kiadásait tartalmazza az 1552. számú tétel, akkor az 1560. számú *Képes krónika* korábbi és későbbi kiadásai miért hiányoznak? Ez a jelenleg feltehetően ismét a szerkesztés lehetőségeinek határát mutatja. Vannak apróbb kérdőjelek a szépirodalmi tételeket közlő fejezetben is. Miért éppen azt a kiadást veszi fel, amit, noha már előtte is megjelent a gyűjtőkörbe sorolt mű. Példaként a 2508-as vagy a 2510-es számú tételt lehetne említeni. Úgy tűnik, hogy a mérvadó szövegkiadások találhatóak meg a tételek között –, de ez csak egy feltevés a recenzens részéről. Hasonló kérdéses pontokat persze a legjobban szerkesztett bibliográfiákban is lehet találni, említésük nem von le semmit az elkészült mű értékeiből, csupán segítséget nyújthat a harmadik, talán már a sajtó egy részét is feltá-
[279]

kiadáshoz. A nagy és precíz munka sajtó alá rendezőjének nyilván nem kell mondani, hogy a napi- és hetilapok, s bizonyos folyóiratok hasonló kincsesbányául szolgálhatnak. Elég itt csak a *Vasárnapi Újságot*, vagy az *Új Időket* említeni. Ezek repertorizálása azonban szabadon felhasználható munkaidőt, kíváncsiságot, vállalkozó kedvet és kitartó szakértelmet, s természetesen a folyamatos munka, a kiadás biztosítását kívánja. Mindez pedig a mindig szűkös anyagi viszonyok függvénye. Ezen a ponton találkozunk napjainkban is nyomdai működés, valamint bibliográfiai gyűjtés a Jászságban, s szerte az országban.

BUDA ATTILA

Komorová, Klára: Knížnica Zachariáša Mošovského. Martin, 2009. Slovenská národná knižnica, 202 l.

A szlovák könyvtörténetírás műhelyei közül természetes módon a nemzeti könyvtaré az egyik legaktívabb. A *Kniha* és *Knížnica* című folyóiratok kiadása mellett a retrospektív nemzeti bibliográfia összeállítása mentén keletkező katalógus köteteket is közreadják (vö. MKsz 1999. 120–130.), évente egy-egy város, vagy területi egység könyv- és könyvtártörténetéről rendeznek konferenciát. A nemzeti könyvtári kutatócsoport egyik legaktívabb tagja Klára Komorová. Őt Magyarországon jól ismerjük, tudjuk róla, hogy a Révay család művelődéstörténeti szerepével, könyves mecenatúrájával, olvasmányáival foglalkozik. Ám főként úgy ismert, mint aki kései eljegyzettje Mossóczi Zakariás (1542–1587) nyitrai püspöknek. Évtizedes kutatói munkája során mindig, és mindenütt gyűjtötte a vele kapcsolatos könyves adatokat, a szétszóródott könyvtárának darabjaira vonatkozó dokumentumokat. Munkájának összegzése a 2010-ben (antedatáltan) megjelent kötet.

A könyv kutatómódszertani mintapéldája annak, hogy mit jelent könyv és olvasmánytörténeti szempontból egy hagyatéki összeírás, és mit a fennmaradt könyvek kézírásos bejegyzései. Hiszen mondhatnánk, Mossóczi könyvtáráról

eddig is sokat tudtunk. Iványi Béla 1926-ban kiadta a jogász-püspök halála után keletkezett inventáriumot (ezt 1983-ban a poszthumusz adatgyűjtés-kiadásban megismételtük Szege-den: *Adattár* 11). A kulturális, a szellemi horizont ennek a forrásnak a segítségével nagyon jól megrajzolható. Komorová asszony azonban 450 kötetet megtalált az egykori könyvtárból, így a könyvbeszerzések története, a késő humanista tudós egyházi vezető tudományos kapcsolati rendszere ezek alapján bemutatható. A könyvtár rekonstrukciója nyilvánvalóan nem befejezhető, máris előkerült egy újabb darab, Zvara Edina találta újonnan Kismartonban az Esterházy Könyvtárban:

GUARNA, Andreas: *Bellum grammaticale ... Certamen, quod habent inter se grammaticorum agmina, cognosces hoc vir amice libro.* Lugduni, 1557. Theobaldus Paganus, 38 l. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) TORDA Zsigmond: *Libellus elegans Galeoti Martii de egregie, sapienter, jocose dictis ac factis Matthiae Sereniss. Ungariae regis, ad inclitum ducem Joannem eius filium ...* Viennae Austriae, 1563. Michael Zimmermann, [76] fol. – RMK III. 505 – (Coll. 3.) JANUS Pannonius; ZSÁMBOKY János, ed.: *Jani Pannonii deinde episcopi Quinqueecclesiarum facti, illius cum omni antiquitate vatis comparandi, lusus quidam, et epigrammata, nunc primum ineunta, et excusa ...* Patavii, 1559. s. typ., [31] fol. 8° – RMK III. 468.

Poss.: 1) *Jenae Mossouio fr(atr)i suo char(issimo) Legauit manu p(ro)pria* (coll. 3. címlap r.); *Joannes Sambucus d(ono) d(edit) Zachariae Mossouio (uo.) Superexlibris: N. P. – M. D. LXX. VII.* (Egykori jelzet: No. 8787. Mai helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer II. Kasten O. Regal 4.)

Klára Komorová, a most kézbevert kötet szerkesztését a forrásanyag logikája mentén alakította. A korabeli (1587) könyvjegyzék (916 tétel) kiadása, és tételenkénti azonosítása. Ahol ez lehetséges volt, ott autopszia alapján, ahol nem találta meg a könyvet, ott más gyűjtemények

katalógusai segítségével. A ma meglévő könyvek proveniencia-adatait is rögzíti, vagyis az egykori, majd későbbi tulajdonosokat, a mai őrző könyvtárat, a kéziratos bejegyzések betűhív közlésével. Ezt követi egy olyan felsorolás (42 kötet), amelyben szerepel Mossóczi bejegyzése, de nem találjuk a hagyatéki összeírásban. Ezután Kecskés János (24 kötet) és Kecskés András (20 kötet) könyvtárának olyan darabjait sorolja fel a szerző, amelyek feltehetően a Mossóczi örökségből származnak, hiszen tudjuk, a nyitrai egyházi könyvtárát nagyobb részt Kecskés János örökölte (nem minden ismert Kecskés könyvtárból való könyvet sorol fel, csak azokat, ahol más bejegyzések is utalnak arra, hogy talán Mossóczi-tól valók). A mutatók a katalógusoknál megszokottak: személynevek, helynevek, possessorbejegyzések. Sajnos a nyomdahely, illetve a nyomdász-mutató nem készült el, pedig a könyvbeszerzések irányát tekintve orientáló tudna lenni. Ugyanígy segítené a további munkát egy olyan mutató, amely a mostani őrző könyvtárak szerint utal az egyes tételekre. Rövid, a forrásközeli interpretációt rögzítő előszó mellett angol és német összefoglaló is olvasható a könyvben, magyar – számomra érthetetlen módon – nem. (Mossóczi neve magyaros formában nem fordul elő a kötetben.) Ez azért is furcsa, mert a szerző is jól tud magyarul (lévai származású), és egész munkássága a magyar kutatási eredmények nyomán követhető is mutatja, vagyis a magyar szakirodalmat használja, hivatkozza.

Az előszó tulajdonképpen szűkszavú, ám szakszerű. Nem foglalkozik a kortárs könyvtárakkal, vagyis például a nyitrai kanonok, Grádeczi Domchich János (1584), vagy a püspökelőd Bornemisza János (1577), a püspök-utód, Forgách Ferenc könyveivel, illetve más püspökök (Oláh Miklós, Kolosváry János, Telegdi Miklós, Dudith András stb.) olvasmányjaival. Pontosabban csak abban az esetben, ha a proveniencia-mutatóban előfordul a nevük.

A Turóc megyei helytörténettel is foglalkozó szerző Mossóczi Zakariás onnani származásával kezdi mondandóját, majd röviden a pápi pályára készülő ifjú tanulmányairól szól, – for-

rások hiányában röviden. A hivatali pálya első lépése már Nyitrához kötötte, Bornemisza Pál püspök titkára lett, 1560-tól már ottani kanonok, a káptalan képviselője a diétán. Tinini (1574), majd váci (1578) püspöki címe után került a nyitrai püspökvárba (1582), és kezdte meg városépítő tevékenységét is.

Jogi pályája Telegdi Miklós mellett indult, mint ülnök a királyi helytartói bíróságon. A Zsámboky-féle Bonfini-kiadás (1568) függelékének már munkatársa, mint a hazai jogi minták összeállítója. Fő jogi munkája 1584-ben Nagyszombatban jelent meg, és alapja lett a majdani *Corpus Juris Hungarici* korpusznak (*Decreta, constitutiones et articuli*).

Mossóczi könyvtárának fennmaradt darabjai is igazolják tudományszervező tevékenységét, jó háttérrel adnak a dokumentum körnek, amelyet Iványi Béla adott közre *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése* (Bp. 1926.) című munkájában. Aktív kapcsolatot ápol a pozsonyi Ellebodus-körrel, amely tagjainak a neve gyakorta előfordul a könyvekben, Nicasius Ellebodusé például 28 munkában. A bejegyzések között Kecskés András és Szuhay István neve mellett szerepel az „et amicorum” kifejezés, ami ismét arra utal, hogy Mossóczi korában nem volt ritka Magyarországon a közös könyvhasználat, és humanista kör nem csupán Pozsonyban létezett.

A könyvbejegyzések olvasása több szempontból is tanulságos. Zsámboky János két könyvet ajándékozott a fent említetten kívül, de Mossóczihoz került elődje, Bornemisza Pál hat könyve is. A 16. századi humanisták közül Johann Henckel és Rakovszky Márton, a püspöktársak közül Lépes Bálint, Listi János, majd Forgách Ferenc, a főurak közül az Ország család, és Forgách Imre fordul elő a bejegyzésekben. Ezen túlmenően a püspök önéletrajzi feljegyzése olvasható az 589. számú Constantin Lascaris-könyvben, naplószerű jegyzetei a 187. számot viselő naptár-kolligátumban.

Maga a könyvanyag a humanista képzettségű, tudós orientáltságú főpapot állítja elénk. Humanizmusa nem egyszerűen az Erasmus-életmű meglétére alapozódik, hiszen a 16. század ele-

jének számos bécsi, krakkói, itáliai, bázeli tudósa képviselteti magát. Mossóczi látókörébe természetes módon tartozott Martin Luther (10 kiadás), még inkább Philipp Melancthon (14 kiadás), de a második reformátor generáció tagjai is jelen vannak néhány munkával, Nicolaus Copernicus korszaknyitó művével együtt. Természetesen a könyvek zöme a Tridentinum utáni katolikus püspöké, aki nem melleleg magyar jogász, annak historikus és jogi műveltségével.

MONOK ISTVÁN

Saktorová, Helena: Turzovské knižnice. Osobné knižné zbierky a knihy dedikované členom rodu Turzovcov. Martin, 2009, Slovenská národná knižnica. 225 l.

Jócskán visszadatálva, 2011 januárjában jelen meg Helena Saktorová rekonstrukciója a Thurzó család könyvtáráról. Pontosabban a most közölt kötet ennél több is, és kevesebb is. Szerepel benne ugyanis valamennyi 16. és 17. századi Thurzónak ajánlott könyv, illetve minden olyan kötet leírása, amely bármelyik Thurzó tulajdonában volt. Nem szerepelnek a könyvben azonban a Thurzó család tagjai könyvtárainak összeírása (Thurzó Szaniszló, 1586; Thurzó György, 1611). A legrövidebben úgy jellemezhetnénk, hogy Kurt Bathelt tanulmányának (*Die Familie Thurzo in Kunst und Kultur Ostmitteleuropas (1450–1640)*. = Deutsche Monatshefte. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Ostdeutschums 1940/3–4. 115–127.) a könyves kultúrára vonatkozó részét dokumentálja a teljesség igényével. Már amennyire ez a munka teljes lehet. Folyóiratunknak már ebben a számában (232–233. oldal) szerepel Saktorová asszony levélközlése, egy olyan dokumentumé, amelyet a könyv megjelenése utáni napokban talált a szerző (*Daniel Schultz krakkói nyomdász levele Thurzó Györgyhez*).

Helena Saktorová, a szlovák könyvtörténetírás egyik legismertebb szerzője, Thurzó Györgyhez bensőséges viszony fűzi, hiszen először 1981-ben közölt cikket a könyvtáráról (*Knižnica*

palatína Juraja Turzu. = Vlastivedný časopis 1981. roč. 30. č. 1. 42–43.). A nádor fennmaradt könyveiről ezt követően nagyobb közleményben adott számot (*Knižnica palatína Juraja Turzu*. In: *Kniha '81*. Martin, 1982. 73–82.), és ettől kezdve mindannyian tudtuk, egyszer egy monográfia születik Saktorová tollából, amelyben a hosszú évek alatti tapasztalatát, összegyűjtött adatait összegzi.

A most kézbe vehető kötet a családra vonatkozó genealógiai adatokat is felülbírálja, mutatva azt, hogy a szerző levéltári dokumentumok alapján dolgozott. Saktorová a genealógiai kérdésekről külön cikket is írt (*Prispevok ku genealogii rodiny Turzo*. = Biografické Stúdie (32.) 2009. 175–186.), mostani ismertetésünkben az ő életrajzi dátumait szerepeltetem, jóllehet sem ebben a könyvében, sem a megelőző, és idézett írásában nem ütközteti véleményét a magyar, szakirodalommal, és a *Hungarian nobles families* (<http://genealogy.euweb.cz/hung/hungary.html>) internetes honlap adatival. A könyv szerkezete is a családtörténeti logikát követi akkor, amikor három fejezetbe rendezi azoknak a könyveknek a leírását, amelyek bármilyen formában (dedikáció, tulajdonjegy) kapcsolatba hozható valamelyik Thurzóval a 15. század végétől a 17. század közepéig. Így a három fejezet: Thurzó Teofil (meghalt 1492 után), Thurzó Márton (1465 k.–1512) és Thurzó János (1437–1501) leszármazottjait veszi számba.

Az első részben Saktorová asszony Thurzó Ferenc (1512–1576), az apostata – nyitrai püspök volt (1534–1557), majd két házasságából számos gyermeke született – három könyve mellett a nádor, Thurzó György (1567–1617) biccsei könyvtárának megmaradt darabjait mutatja be. Ide sorolva a második feleségnek, Czobor Erzsébetnek ajánlott köteteket, valamint gyermekük, Thurzó Imre könyveit is. Az egyes darabok itt kommentár nélkül, egyszerű felsorolásban szerepelnek, de talán az ismertetés lehetőséget nyújt néhány apró következtetés levonására.

A nagybiccsei Thurzó-kastély átalakításakor rendezték a könyveket, katalógus és ahhoz mutató készült róluk. A ma is kézbe vehető kötetek árulkoznak Thurzó György könyvgyűjtői szokásairól.

A levéltári forrásokból megismert könyvtár nagysága közel 600 kötetet (450 tétel) tett ki, amelyek hozzávetőleg 800–1000 művet tartalmazhattak. Az egykori állománynak alig egynegyede maradt meg napjainkig. Thurzó György a könyvekbe bejegyezte jelmondatát, nemegyszer a vásárlás, a beszerzés körülményeiről is pár szót. Könyveit maga köttette, és a köteteken gyakran találhatunk supralibrost. Nem egyszerűen használati könyvtárt akart létrehozni udvarában, hanem e téren is meg akart felelni felmenői rangjának. Erre utal az a tény, hogy supralibrosa címszerzése mentén folyamatosan változik, illetve az R(egni) H(ungariae) P(alatinus) betűkkel nádorrá választását követően az előbb beszerzett könyvek supralibrosát kiegészítette. A könyvtár amellet, hogy állományát aktívan használták, része volt a nádor reprezentációjának. Törekedett arra, hogy ritka kéziratokat is megszerezzen.

Nyelvileg a nádor képzetnek mondható, hiszen a magyar, a szlovák és a latin mellett olvasott csehül, lengyelül és minden bizonnyal németül is. Könyvtárában megvoltak a korszak elterjedt összefoglaló kézikönyvei. Könyvei között volt tíz Biblia-kiadás, az egyházatyák összes műveinek nagy sorozatai, Cesare Baronio egyháztörténete.

Jogi könyvekben sem mondható szegénynek a gyűjtemény, a történeti anyag pedig nagyon részletező: az ókori történetírók mellett a leginkább a környező területek (Csehország, Lengyelország, a törökök, a Habsburgok, Vence, oroszok) történeti. Magyarországgal és Erdéllyel kapcsolatban Bonfini két kiadásban, Veit Marchtaler Báthory Zsigmondnak a 15 éves háború alatti tetteit tárgyaló munkája és az említett Petrus Ransanus-kézirat állt csak rendelkezésére. Thurzó György érdeklődött a távoli földrészek iránt is, a neki leginkább szükséges tanításokat azonban elsődlegesen a régebbi és kortárs királytűkrök világában találta meg, feltűnően sok ilyen volt könyvei között. A 16. század végének és a 17. század elejének kiváló erkölcsfilozófiai irodalmát gyűjtötte össze, történetiszemlélete jellemzően ezekhez a művekhez igazodhatott.

A magyarországi evangélikus egyház legjelentősebb támogatója lévén, gyűjteményében a 17. század elejének lutheránus teológiai és egyházszerkezéssel kapcsolatos munkái más könyvtárban nem tapasztalt gazdagságban vannak jelen. Legnagyobb számban kétségtelenül a lutheránus munkák találhatók meg, de a változás mégsem mondható egyoldalúnak. A református teológiai szerzők közül számosan több könyvvel, csaknem életművel képviseltetik magukat, és szép számmal akad katolikus munka is. Úgy tűnik, a teológiai kérdések közül Thurzó Györgyöt különösen érdekelték az úrvacsora körüli viták.

Ami Thurzó György könyvtárának szépirodalmi részét illeti, a ma is meglévő állományban elsődlegesen az ókori szerzők vannak jelen. A gyűjtemény gazdag volt színvonalas orvosi munkákban, és jelentős számban voltak csillagászattal foglalkozó könyvei is.

A magyarországi szerzők jelenléte egyrészt összefügg azzal, hogy a nádor mecenatúrájában jelentős szerepet kapott az új, hazai kiadású könyvek támogatása. Bekerültek ezenkívül a könyvtárba a Thurzó-udvarban vendégeskedő vagy megforduló szerzők munkái is, és sokan nyilván mint nádor előtt is tisztelegni kívántak előtte könyveikkel.

Thurzó János (1437–1501) genealógiai vonalának 19 személyéhez köthetően közel száz könyv leírását találjuk meg Saktorová munkájában. Ezekben az ajánlások vizsgálata is mutatja, hogy a Thurzók is katolizáltak a 17. század legelején, patronátusuk ennek megfelelően változott.

A biccsei könyvtár mellett a legérdekesebb talán a semptei bibliotéka, amelyet Thurzó Kristóf (1583–1614) halála után özvegyének családja (Erdődy) eladott Pázmány Péternek a nagyszombati egyetem céljaira.

A kötet, ha a már megjelent levéltári forrásokkal együtt (*A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Sajtó alá rend. és a függelékét összeáll. HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983. JATE. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11./ 11, 34, 210–211, 489–490,

505–530.) használjuk, lehetőséget ad a Thurzó család számos generációja könyves ügyeinek nyomon követésére.

MONOK ISTVÁN

Bitskey, István: Petrus Cardinalis Pázmány, Archiepiscopus Strigoniensis. Trnava, 2010. Trnavská univerzita v Trnave, 255 l.

Ritka pillanat, amikor egy magyar szakíró műve fordításban szlovákul, Szlovákiában megjelenik (sajnos ritka az is, ha szlovák szerző munkája lát napvilágot magyarul Magyarországon). Pázmány Péter nagyszombati egyetem-alapításának 375. évfordulója azonban megfelelő alkalom volt arra, hogy Bitskey István korábbi, az esztergomi érsekről írt monográfiája (*Pázmány Péter*. Bp. 1986. Gondolat Kiadó. /Magyar história. Életrajzok/) Tóth László és Alžbieta Hološová fordításában megjelenjen azok a nyelven, akiknek múltjához ez az intézmény ugyancsak szervesen hozzátartozik. A mostani Trnavai Egyetem kiadójának 75. kiadványaként látott napvilágot a kötet, amelynek kivitelezése – főként Alžbieta Hološovánek köszönhetően – sok tekintetben dicsérendő. Ünnepi kiadvány, ennek megfelelő anyagokból (papírmínőség, kötés), gondos nyomtatással, és kiváló képanyaggal. Ez utóbbi olyannyira feltűnő, hogy köszönetképpen emlékezzünk meg a fotósokról is: Alžbieta Hološová, Jaromír Liška, Zuzana Oros, Dabasi András, Kiss Balázs, Mudrák Attila, Szelényi László. Az 1986-os budapesti fekete-fehér nyomású kötet képanyagát a régi magyar ikonográfia nagytekintélyű kutatója, C. Wilhelm Gizella válogatta, így a monográfia tartalmához jól illeszkedő képek segítették az olvasót Pázmány életének és életművének megismerésében. A mostani kiadás színes (és színhelyes!) képei részben megismétlik ezt, de ki is egészítik. Az Ifj. Vayer Lajos munkája óta (*Pázmány Péter ikonográfiája*. Bp. 1935. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.) húzódó feladat, a Pázmány-ikonográfia összeállításának folyamata a mostani

szlovák kötettel vitán felül gazdagabbá vált. Reméljük, a Pázmány kritikai kiadás munkálataiba ennek az adósságnak a törlesztése is beletartozik.

A kötet névhasználata a szlovákiai törvényi rendelkezéseknek megfelelő, de ebben a kötetben (sajnos ez nagyon ritkán mondható el a Szlovákiában megjelent munkákra) személy- és helynévforma-konkordancia is található a kötet végén.

A szöveg valóban az 1986-os kiadás fordítása, a szerző csak néhány helyen egészítette azt ki, illetve a 2005 után megjelent szakirodalmat veszi számba, vagyis az Adonyi Judit és Maczák Ibolya összeállította bibliográfia megjelenése utánit (*Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004*. Piliscsaba, 2004. PPKE BTK. /Pázmány irodalmi műhely. Bibliográfiák – Katalógusok 1./). A „Magyar história” sorozat az 1980-as években azzal a céllal jelent meg, hogy a filológiai és történeti kutatások legfrissebb eredményeit úgy foglalja össze, hogy az a középiskolai tanárok, és az akkor még létezett művelt érdeklődő olvasóközönség számára is érthető legyen. Vonatkozik ez az anyag elrendezésére, illetve az értekező próza stílusára is. Bitskey István ennek a feladatnak akkor kiválóan megfelelt, így nem csoda, hogy a szlovák kollégák választása éppen erre a Pázmány monográfiára esett akkor, amikor az Egyetem évfordulóján a szlovák olvasóknak akartak érvényes mondandójú, az életművet átfogó, a filológiai részletekkel a kötet szerkezetét fel nem borító könyvet a kezébe adni. A választás több tekintetben is szimbolikus: önkritika, hiszen a szlovák kutatás nem eredményezett egy Pázmány monográfiát, ugyanakkor vallomás, hiszen kifejezi azt, hogy az értelmetlen viták helyett egymás eredményeinek a megismerése messzebbre visz bennünket közös múltunk megismerésében. Pázmány ennek a közös múltnak az egyik emblematikus alakja. A kötet kiadója, Jozef Šimončič utószavában összegzi korábbi tanulmányának (*Peter Pázmán a Slováci v Trnave*. = Fons Tymaviensis I. Trnava, 2006. 21–26.) mondandóját erről.

MONOK ISTVÁN